

ресурсам, определяются как основная причина роста противоправных настроений в обществе.

Ключевые слова: правосознание, правовое самоопределение, морально-этические и правовые нормы, деформация правового сознания, социально-экономический статус, бедность, субкультура неудовлетворенности.

Belavina T. I. Sense of justice deformation in individuals with economic resource deficit

Social-psychological aspects of people's perception of socio-economic and socio-political transformations are analyzed with the view to a number of factors which complicate the process of sense of justice formation. The emphasis is placed on the economic status as a precondition of sense of justice deformation. Legal self-determination is viewed as a process of internalizing certain values, which become the basis of a stable moral life position of an individual, an incentive for good behavior, as well as modeling and determination of norms and rules of socially desired conduct. Change of habitual beliefs, attitudes and stereotypes in the consciousness and behavior of a substantial number of Ukraine's citizens is interpreted as a deep psychic trauma. The state of anxiety and social insecurity aggravating in the context of social-economic and socio-political problems, namely, sharp stratification of the population according to their economic status, increase of unemployment, and restricted access to resources is determined as the main reason for growing unlawful sentiments in the society.

Key words: sense of justice, legal self-determination, moral-ethical and legal norms, sense of justice deformation, socio-economic status, poverty, subculture of dissatisfaction.

ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНА ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ

А. А. Варягіна, м. Київ

Висвітлюється проблематика вивчення феномена громадської участі, визначаються особливості розуміння цього поняття в західній і вітчизняній дослідницьких традиціях. Проводиться порівняльний аналіз змістового обсягу тлумачення “громадська участь” та пов’язаних з ним понять “соціальна участь”, “громадянська участь”. Систематизуються наявні підходи до типології та аналізу процесу громадської участі. Розглядаються основні вектори спрямованості громадської участі (горизонтальний та вертикальний), окреслюється проблематика пошуку соціально-психологічних детермінант цього виду участі.

Ключові слова: громадська участь, громадянська участь, соціальна участь.

Проблема. Останнім часом у різних сферах суспільних відносин спостерігається зростання кількості громадських організацій та окремих громадян, які беруть активну участь у розв’язанні соціально-політичних проблем суспільства. За даними Державного комітету статистики, станом

на початок 2013р. в Україні зареєстровано 365 746 громадських об'єднань, у тому числі 91 317 громадських рухів, враховуючи місцеві осередки [1]. Лідерами українських громадських організацій широко застосовуються західні технології участі, тиражуються моделі залучення громадян до суспільно-політичних процесів, проводиться робота з формування соціально активної позиції. Ці та інші тенденції сприяли стрімкому зростанню інтересу до феномена громадської участі серед дослідників та практиків таких наукових сфер, як соціологія, політологія, соціальна психологія, філософія, методологія державного управління тощо. Цим, власне, пояснюється співіснування якісно різних підходів і теорій, які інтерпретують зазначене явище. Технологізація процесів залучення громадян до суспільного життя, різноплановість наукових підходів, відсутність єдиної методологічної бази призвели до термінологічної плутанини, невпорядкованого використання такого поняття, як “громадська участь”. Відповідно набула актуальності потреба аналізу методологічних підходів до розуміння і використання зазначеного терміна у вітчизняній та західній дослідницьких практиках.

Мета статті: проаналізувати змістове наповнення визначень громадської участі, співвіднести їх із пов'язаними з нею поняттями і таким чином окреслити її як об'єкт досліджень соціально-політичної психології та інших наук.

Для досягнення поставленої мети ми застосували теоретичні методи наукового пошуку: аналіз, синтез, осмислення й узагальнення соціальної, політичної, психологічної і науково-методичної літератури з означеної проблематики. Було використано також структурно-функціональний метод, в основі якого лежить аналіз відмінностей між структурними і функціональними категоріями.

Сучасна наукова література – ані вітчизняна, ані зарубіжна – не дає однозначного визначення поняття “громадська участь”. Найбільш широку теоретичну базу для вивчення проблеми участі як такої пропонують праці західних, зокрема американських, політологів, соціологів та психологів. Дослідження проблем участі були розпочаті в США ще на початку ХХ ст., але на той час вони мали переважно емпіричний характер (В. А. Андерсон, Б. Барбер, Дж. Ф. Шмідт і В. С. Рохрер). Увага дослідників зосереджувалася на аналізі участі в діяльності місцевої громади, зокрема впливу моделі сім'ї, соціального статусу, статі суб'єкта на характер участі в житті спільноти в сільському і міському середовищі. У 50–60-х роках акцент поступово змістився на вивчення кореляції між демографічними чинниками, економічним добробутом і типами громадської та соціальної участі [2]. У 70-х – на початку 80-х років інтерпретація громадської діяльності в спільнотах еволюціонувала від радикалістських підходів, де її розглядали фактично як сприяння класовій боротьбі, до стратегій, спрямованих на досягнення соціально позитивних змін та здійснення соціально-

політичного впливу громад на місцеві органи влади. Саме тоді дослідники перенесли центр своєї уваги на такі аспекти участі, як благодійність і волонтерство, тобто види діяльності, спрямовані на покращення життя соціально слабких та незахищених верств населення.

Сьогодні феномен участі став предметом вивчення не тільки соціологів – він охоплює широкий спектр предметних сфер, у тому числі політики, психології, економіки, архітектури, планування, державного управління тощо. У найбільш широкому розумінні сучасні західні дослідники визначають участь як “ситуативну практику”, що реалізується в межах певного територіального і соціального простору з властивими йому політичними, соціальними, культурними та історичними особливостями [3]. Виділяють громадську участь (Public Participation), соціальну участь (Social Participation) та громадянську участь (Civic, Citizen Participation) тощо.

Завдяки західним дослідникам *громадську участь* (Public Participation) усе частіше розглядають не тільки як самостійний вид участі, а і як узагальнене поняття. У *першому* випадку під громадською участю розуміють процес об'єднання різних груп зацікавлених сторін з метою спільного розроблення рішень задля розв'язання складних питань і досягнення консенсусу із цих питань як усередині спільноти, так і в процесі діалогу з владою [4]. Громадську участь розглядають як процес двосторонньої комунікації та кооперації, покликаний виявити всі аспекти суспільної проблеми, відшукати можливості її розв'язання, сприяти розробленню альтернатив та прийняттю рішень. Громадська участь ставить за мету усунути або мінімізувати ймовірність виникнення конфліктів між учасниками суспільного процесу шляхом створення можливостей для ефективного вирішення питання, перш ніж ставлення до проблеми стануть поляризованими [5]. Схожу інтерпретацію цього терміна пропонують російські та вітчизняні вчені. Так, російський політолог О. Ю. Сунгуров визначає громадську участь як “безперервний двоспрямований процес взаємодії між громадянами і органом влади (установою, відомством), що відповідає за прийняття рішення” [6]. За визначенням українських дослідників [7], громадська участь є процесом, що відбувається в межах громади для організації громадян на реалізацію їхніх цілей через діяльність недержавних організацій з метою здійснення впливу на процес прийняття рішень.

У *другому* випадку під громадською участю розуміють дії, спрямовані на задоволення суспільних інтересів окремих індивідів і груп у повсякденному житті, “у просторі для діяльності, що не пов'язана з державою і ринком” [8, с. 5], за участі в діяльності різних місцевих асоціацій та неформальних груп, підтримки традицій, надання взаємної допомоги, сприяння місцевим соціальним установам та організаціям тощо [9, с. 4-5]. Тобто під громадською участю розуміють будь-який процес узагалі, який передбачає участь громадськості у розв'язанні суспільних про-

блем, прийнятті та ухваленні рішень [4]. У цьому разі громадська участь включає в себе де-факто предметне поле, яке традиційно належить до громадянської та соціальної участі.

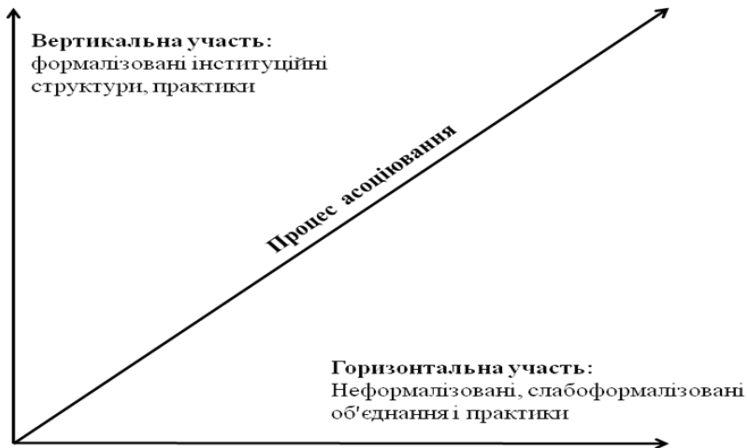
Громадянська участь (Civic, Citizen Participation) – участь осіб у різних структурах і демократичних інститутах, яка передбачає об'єднання індивідів у групи для розв'язання проблем спільноти. Західні дослідники часто розглядають громадянську участь як вертикальну участь (участь у партнерстві та управлінні) або як форму колективного управління [4]. Вона тісно пов'язана з політичною участю, яку іноді навіть розглядають як вид громадянської участі [10]. На думку М. Р. Холмської, громадянська участь – це дії, спрямовані на задоволення суспільних інтересів за рахунок участі громадян у процесі планування і прийняття рішень спільно з органами влади, громадський контроль за їх виконанням, тобто перерозподіл влади, “залучення керованих до керування” [11].

Загалом виділяють такі функції громадянської участі: залучення спільноти до розв'язання соціальних проблем, насамперед через надання можливості широкому колу індивідів брати безпосередню участь у прийнятті рішень, які стосуються їхнього життя; забезпечення контролю громадськості за прийняттям та реалізацією рішень влади; сприяння зростанню соціальної згуртованості та соціальної ідентичності членів спільноти; підвищення рівня задоволеності населення від ефективних політичних рішень; вплив на особистісний розвиток індивідів, зростання їхньої соціальної і громадянської компетентності та активності [7].

На відміну від громадянської, **соціальна участь** (Social Participation) являє собою горизонтально спрямовану колективну діяльність людей, здійснювану ними в рамках повсякденного життя і спрямовану на задоволення суспільного інтересу. Соціальна участь звертається здебільшого до природи і простору особистості та відображає діяльність людей за асоціацією у формальних і неформальних контекстах (залучення в неформальні групи, до роботи у формальних організаціях для участі в культурній, дозвільній та соціальній діяльності асоціацій і груп). Нерідко люди обирають участь у житті громади через низку причин, які не мають очевидного стосунку до діяльності держави, установ і процесів управління. Тому, відповідно до концепції соціальної участі, дослідники приділяють особливу увагу вивченню чинників, що впливають на цей процес діяльності в групах: розуміння, відповідальність, зобов'язання, відданість, ідентифікацію та ін. [12, с. 220]. Відтак у контексті соціальної участі вивчаються рольові відносини, які передбачають залучення індивідів у зв'язки зі спільнотою: член сім'ї, друг, сусід, студент, працівник, волонтер, член різних організацій (за віросповіданням, захопленнями, територіальною ознакою тощо).

Згідно з наведеною концепцією [13] місце громадської участі – десь посередині між громадянською та соціальною. Вона може мати два основних вектори спрямованості: а) вертикальний (громадянська участь) –

спрямований на задоволення суспільних інтересів за рахунок участі громадян у процесі планування і прийняття рішень спільно з органами влади, здійснення цивільного контролю за їх виконанням; б) горизонтальний (соціальна участь) – спрямований на задоволення суспільних інтересів окремих індивідів і груп у повсякденному житті, пов'язаний з діяльністю поза межами державних та ринкових сфер. Виокремлення цих видів участі як самостійних не заперечує їхньої взаємозалежності і динамічної взаємодії. Одні види участі за певних обставин можуть “перетікати” в інші [14]. Цікаву схему взаємозв'язку між горизонтальним і вертикальним векторами участі (рис. 1) пропонує, зокрема, І. А. Скалабан [13]. Дослідниця наголошує, що за певних умов процес громадської участі може підкріплюватися процесами асоціювання, переводячи участь зі сфери неформалізованих практик у сферу формалізованих, що проявляється у створенні певних об'єднань, спільнот, організацій, рухів і партій.

Рис. 1. Взаємозв'язок між горизонтальним і вертикальним рівнями громадської участі за І. А. Скалабан [13]

Ще одна проблема інтерпретації феномена громадської участі пов'язана з труднощами перекладу та великою кількістю синонімічних значень. Так, в англійській мові для визначення описаних нами видів участі використовують три самостійні терміни: public, civic, social participation. У разі ж перекладу на російську та українську мови “громадська” і “соціальна” стають, власне, синонімами. Крім того, серед вітчизняних експертів та філологів досі тривають дебати щодо відмінностей між лексичними значеннями понять “суспільна” і “громадська”. При цьому в дослідженнях західних учених натрапляємо на ті ж самі концепції з

прив'язкою до термінів “public involvement”, “community involvement”, “stakeholder involvement”, “public-government decision making”, “public consultation”, “public management” чи “co-management” [5; 15].

Американський дослідник Тім Боннеманн, який вивчає проблему “Відкритого Уряду”, пропонує чотири аспекти громадської участі, за якими, на його думку, можна було б відмежувати цей термін від близьких до нього за змістом:

1. Громадська участь поширюється безпосередньо на прийняття рішень або (політичних) завдань.

2. Громадська участь не обов'язково передбачає участь усіх громадян. Ідеться лише про тих членів громади, які виявляють інтерес до питання, зацікавлені в його вирішенні або права яких безпосередньо зачеплені. Кількість таких осіб може бути як надзвичайно великою, так і дуже незначною.

3. Громадська участь передбачає широкий спектр очікуваного впливу з боку учасників. Жодна їхня ініціатива не повинна бути проігнорована тими, хто приймає остаточне рішення.

4. Успіх громадської участі вимірюється згори донизу, а не знизу догори. Велику роль відіграє готовність і здатність тих, хто приймає рішення, ініціювати, вести і підтримувати процес громадської участі від початку до кінця [15].

Як одну з проблем характеристизації феномена громадської участі можна виділити невиробленість узгодженої та усталеної позиції дослідників щодо якісних характеристик цього виду участі, особливо її соціально-психологічних особливостей. Спробу розглянути громадську активність як процес, що детермінується одночасно зовнішніми (соціальними) і внутрішніми (психологічними) чинниками, зробили дослідники британської Національної ради у справах добровільних організацій [4]. Згідно з представленою ними концепцією громадська активність обумовлюється сукупною дією чотирьох індивідуальних чинників: мотивів, імпульсів (емоційні реакції, особисті події життя, зовнішні впливи); ресурсів (матеріальних, інтелектуальних, емоційних); умов (наявність часу, приміщення для зустрічей; підтримка місцевої влади; підтримка однодумців; матеріально-технічне забезпечення; ефективний менеджмент тощо) (рис. 2). На їхню думку, причини, за яких люди починають, продовжують або припиняють громадську участь, формуються на підставі низки чинників, які з часом “зміщуються” за значенням і, власне, формуються або набувають ваги під впливом самого процесу участі.

Британські дослідники вважають, що зазначені процеси детермінуються низкою чинників, серед яких (рис. 3):

- індивідуальні чинники, а саме: мотиви, імпульси, ресурси, можливості;
- взаємини та соціальні зв'язки, у тому числі в сім'ї людини, серед друзів, сусідів, колег;

- групи та організації, в яких люди беруть участь, їхня структура, внутрішні процеси та культурна складова;
- місцеве навколишнє середовище і місце розташування, у тому числі локальний простір, події, інститути і політика;
- більш широке коло соціальних і глобальних чинників, включаючи події національного значення, соціальні рухи і довгострокові соціальні і глобальні тенденції [там само].

Рис. 2. Формула громадської участі

Рис. 3. Чинники, що формують участь

За умови більш глибокого погляду на психологічну складову формування громадської участі можна зауважити, що громадська участь людини обумовлюється глибинними особистісними структурами, які становлять мотиваційно-ціннісну сферу її особистості. У цій сфері поєднуються такі складові, як інтереси, мотиви, потреби, настановлення, пере-

конання, цінності. Саме на цьому рівні акумулюється потенціал активності особистості, формується її внутрішня готовність до дії. Саме цінності (особистісні, соціальні і духовні) – суб'єктивні уподобання людей, їхні уявлення про бажані та небажані події, їхню суспільну значущість [16] – багато в чому обумовлюють специфіку поведінки особистості, напрям її діяльності, форму участі. Крім того, важливим аспектом, що визначає участь індивіда в суспільній діяльності, є цільовий компонент. Цілі – одна з важливих форм прояву мотивів у діяльності та свідомості людини. Поєднуючи індивідуальну життєдіяльність із життєдіяльністю соціуму, особистісні смисли і ціннісні орієнтації людини визначають її індивідуальну громадську позицію, сприяють соціально-політичному самовизначенню та вибору певного виду участі.

Висновки. Підбиваючи підсумки, хочемо зазначити, що проблема конвенціоналізації поняття “громадська участь” актуальна не тільки для вітчизняного наукового середовища. Спроби впровадження єдиного термінологічного підходу бачимо в західній [4; 5; 9] та російській [6; 13] дослідницьких практиках, але наявність різних за змістом концепцій серед дослідників та велика кількість синонімічних значень використовуваного ними поняття значно ускладнюють розв’язання означеної проблеми.

У наукових підходах до визначення громадської участі наразі спостерігаються такі основні тенденції: а) розуміння громадської участі як самостійного виду участі, загалом спрямованого на задоволення громадських інтересів за рахунок участі громадян у процесі спільного планування та прийняття рішень усередині спільноти та в процесі діалогу з владою; б) тлумачення громадської участі як узагальненого поняття, під яким розуміють будь-який процес участі громадськості в реалізації суспільних інтересів як за рахунок участі громадян у процесі планування і прийняття рішень спільно з органами влади та громадського контролю за їх виконанням, так і за рахунок здійснення діяльності поза межами державних та ринкових сфер. Отже, громадська участь має вертикальний і горизонтальний вектори спрямованості та поєднує в собі такі види участі, як громадянська (у тому числі політична) і соціальна.

Завдяки аналізу фахових джерел вдалося виявити велику кількість типологій участі, але всі вони, на жаль, не надають належної уваги розглядові якісної специфіки громадської участі, особливо в її соціально-психологічному контексті. Постає актуальне питання пошуку емпіричних індикаторів, які давали б змогу надійно відрізнити громадську участь від інших видів участі.

Поряд із зовнішніми чинниками розгортання процесу громадської участі важливо, на нашу думку, враховувати індивідуальні (психологічні) чинники, зокрема мотиваційно-ціннісні характеристики індивіда, учасника суспільних відносин. Визначення цих чинників та їх характеристика дали б, безперечно, змогу значно розширити уявлення про громадську участь як важливу складову соціально-політичного процесу.

Література

1. Кількість зареєстрованих політичних партій та громадських організацій в Україні на 01.01.2013 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. Експрес-випуск. – 2013. – №05 – б. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2013/03_13/53.zip
2. *Putnam R. D.* Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Robert. D. Putnam. – New York : Simon and Schuster, 2000. – 541 p.
3. *Cornwall A.* Locating citizen participation / Andrea Cornwall // IDS Bulletin. – 2002. – Vol. 33 (2). – P. 49–58.
4. Pathways through participation: What creates and sustains active citizenship? [Електронний ресурс] / Brodie E., Hughes T., Jochum V., Miller S., Ockenden N., Warburton D. : Final report. – [2011, September]. – Режим доступу : http://www.pathwaysthroughparticipation.org.uk/wp-content/uploads/sites/3/2011/09/Pathways-Through-Participation-final-report_Final_20110913.pdf
5. *Bonnemann T.* What is public participation. [Електронний ресурс] / T. Bonnemann. – Режим доступу : <http://www.intellics.com/blog/2008/03/24/what-is-public-participation/>
6. *Сунгуров А. Ю.* Общественное участие как условие формирования гражданского общества [Электронный ресурс] / А. Ю. Сунгуров. – Режим доступа : <http://www.prof.msu.ru/publ/conf/index.html>
7. Посібник з участі громадськості. Проект “Голос громадськості” / за ред. Дж. Г. Холдар, О. Захарченко. – К. : Міжнар. центр перспектив. досл., 2002. – 116 с.
8. Carnegie UK Trust: The shape of civil society to come: report from the Inquiry into the Future of Civil Society in the UK and Ireland. – London : CarnegieUK Trust, 2007.
9. *Hewton K.* Patterns of Participation: Political and Social Participation in 22 Nations / K. Hewton, H. Giebler // Discussion Paper. SP. IV. – Berlin, 2008.
10. *Платонова Д. В.* Социальная сущность и формы участия аудитории в деятельности СМИ : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. : 10.01.10 “Журналистика” / Д. В. Платонова. – М., 2007. – 19 с.
11. *Холмская М. Р.* Политическое участие как объект исследования. Обзор отечественной литературы [Электронный ресурс] / М. Р. Холмская // ПОЛИС. – 1999. – № 5. – С. 170–176. – Режим доступа : <http://www.civisbook.ru/files/File/Kholmshkaya-1999-5.pdf>
12. *Warner W. K.* Problems of participation [Електронний ресурс] / W. K. Warner // Journal of cooperative extension. – 1965. – № 4. – P. 219–228. – Режим доступу : <http://www.joe.org/joe/1965winter/1965-4-a5.pdf>
13. *Скалабан И. А.* Общественное участие: теоретико-методологические проблемы интерпретации [Электронный ресурс] / И. А. Скалабан // Современные исследования социальных проблем. – 2011. – №2(06). – С. 216–220. – Режим доступа : <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2011/02/70.pdf>
14. *Melucci A.* Challenging Codes: Collective Action in the Information Age. / A. Melucci. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
15. *Bonnemann T.* Public participation four common misconceptions [Електронний ресурс] / T. Bonnemann. – Режим доступу : <http://www.intellics.com/blog/2010/09/25/public-participation-four-common-misconceptions/>